

ЮРІЙ САВЕЛЬЄВ,

кандидат філософських наук, доктор соціологічних наук, професор кафедри методології та методів соціологічних досліджень факультету соціології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (01033, Київ, вул. Володимирська, 60)

YURIY SAVELYEV,

Candidate of Sciences in Philosophy, Doctor of Sciences in Sociology, Professor at the Department of Methodology and Methods of Sociological Research, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033)

yursave@knu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-2023-4472>

ОЛЕКСІЙ ШЕСТАКОВСЬКИЙ,

кандидат соціологічних наук, незалежний дослідник (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 2г, кв. 99)

OLEKSII SHESTAKOVSKYI,

Candidate of Sciences in Sociology, independent scholar (2H, Marshala Tymoshenka st., apt. 99, Kyiv 04212)

o.shest@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7823-9976>

Людина епохи модернізації: значення теорії Рональда Інґлгарта для соціальних наук

Восьмого травня 2021 року від нас пішов Рональд Інґлгарт. Він помер у 86 років після довгої хвороби. Сум, скорботу і співчуття рідним висловили колеги з усього світу. Хоч би як довго жила людина такого масштабу, її смерть завжди залишає по собі відчуття втрати й пустки.

Рональд Франклін Інґлгарт народився 5 вересня 1934 року в Мілвокі, штат Вісконсін. Освіту здобував у Північно-Західному та Чиказькому університетах. З 1966 року і до кінця життя він викладав політичну науку й займався дослідженнями в Університеті Мічигану. Інґлгарт стояв у витоків кількох крос-національних опитувальних досліджень, найбільшим з яких стало Сві-

Цитування: Савельєв, Ю., Шестаковський, О. (2021). Людина епохи модернізації: значення теорії Рональда Інґлгарта для соціальних наук. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 206–220. <https://doi.org/10.15407/sociology2021.03.206>

тове дослідження цінностей. Щодо інших афіліацій Інглгарта буде чесним згадати, що у 2010 році він став співзасновником і очолив Лабораторію порівняльних соціальних досліджень у Вищій школі економіки в Санкт-Петербурзі. Лабораторія сприяла популяризації теорії і методу Інглгарта не тільки серед російських, а й серед інших східноєвропейських дослідників, включно з українськими.

Рональд Інглгарт був, безперечно, одним із найвпливовіших політичних вчених останніх ста років. Його ідеї ціннісних змін у сучасних суспільствах, як і новаторські для свого часу крос-культурні опитування, стали чи не загальником у соціальних науках. Він написав, сам та у співавторстві, більш як 400 статей і 14 книжок і був найбільш цитованим американським політичним вченим [Kim, Grofman, 2019]. Серед довгого переліку його нагород є премія Югана Шюте, яку називають «Нобелівською премією для політичних наук».

При цьому всі, кому доводилося знати Інглгарта, завжди були вражені його скромністю, комунікабельністю, лагідною вдачею, життєрадісністю, доброзичливістю й готовністю допомагати колегам. А ще — його колосальною працездатністю до останніх днів життя. Його остання книга «Religion's Sudden Decline» вийшла друком наприкінці 2020 року, і він продовжував працювати над наступною книгою про Китай. Кристіан Вельцель, учень і багаторічний співавтор Інглгарта, згадуючи його, написав, що Рональд був «рольовою моделлю в усіх можливих аспектах: як мислитель, дослідник, учитель, керівник, ментор, компаньон, друг, батько, чоловік — одним словом, як людина» [WVS, 2021].

Вшанувати пам'ять видатного соціального вченого сучасності хочемо й ми. Сподіваємося, наш нарис про головні ідеї Рональда Інглгарта та їхнє значення допоможе це зробити.

Науковий внесок Рональда Інглгарта виходить далеко за межі лише соціології, охоплюючи галузі політичних та економічних наук, культурології, релігієзнавства і навіть гендерних студій. Його теорія соціокультурних змін є відлунням панування «великих наративів» (*les grands récits*), або метанаративів [Lyotard, 1984], яка, утім, успішно пережила скептицизм і деконструкцію постмодерністської філософії.

Для багатьох науковців Інглгарт асоціюється з дослідженням цінностей. Проте центральним конструктом для нього є модернізація — поняття, що було і залишається дискусійним. Оцінюючи доробок Рональда Інглгарта, слід пам'ятати, що за ним стоїть не лише наукова, а й вагома історіософська традиція розуміння поступу людського суспільства. Це, безумовно, метанаратив прогресу, який неодноразово зазнавав нищівної критики у другій половині ХХ століття. Він є центральним для доби модерну і дуже соціологічним за своєю суттю. Еволюціоністська і прогресивістська візія була характерна для всієї класичної соціології — від О. Конта до Е. Дюркгайма.

Коли відбувалось становлення Інглгарта як науковця у середині минулого століття, у соціології та інших суспільних науках метанаратив прогресу існу-

вав за замовчуванням і формував свідомість більшості дослідників, для яких соціальна еволюція була єдиним способом змін у суспільстві. Відповідно найбільший вплив мали теорії, які споріднювали розуміння єдності історії людства та припущення існування універсальних суспільних сутностей: закономірностей, механізмів, структур, інститутів, ціннісних орієнтацій, які поширюються на різні суспільства.

Зокрема, у 1960-х роках набула популярності «гіпотеза модернізації» С. Ліпсета, згідно з якою економічний розвиток і зростання рівня доходу ведуть до посилення демократичних інститутів [Lipset, 1959]. Її варіантом також є теорія впливу економічного зростання та більшої участі індивідів у процесах економічної модернізації на зміни на рівні особистості та формування властивостей «модерної» людини сучасного суспільства, а саме індивідуалізму, активності, орієнтації на досягнення тощо [Inkeles, 1969].

Водночас Б. Мур, продовжуючи традицію М. Вебера, запропонував альтернативне пояснення, в якому зробив акцент на констеляції певних історично зумовлених чинників [Moore, 1966]. Згодом критика концепції модернізації, як універсального механізму змін, ставала дедалі гострішою та обґрунтованішою. Дедалі більшого впливу набували різноманітні теорії локальних цивілізацій, зокрема «численних модернів», які, спираючись на емпіричні дані, заперечували європоцентричне, або західноорієнтоване розуміння розвитку і вказували на принципові відмінності різних суспільств і можливі альтернативні модерні [Eisenstadt, 2000].

У такому інтелектуальному контексті вагомий внесок Рональда Інґлгарта полягає в тому, що він все своє наукове життя намагався знайти й емпірично обґрунтувати інваріанти суспільного розвитку, враховуючи все культурне різноманіття окремих цивілізацій, і зберегти тим самим єдність концептуального бачення історії людства.

Багаторівнева модель емансипаційного розвитку суспільства, яку він та його колеги побудували й постійно вдосконалювали, є більш складною, ніж оригінальна теорія модернізації С. Ліпсета (яка на сьогодні є емпірично спростованою [Acemoglu, Johnson, Robinson, Yared, 2009]), і враховує історично зумовлений культурний шлях окремих суспільств. У цій моделі поєднано економічний, інституційний та ціннісно-культурний виміри модернізації на трьох рівнях, а саме:

- 1) індивідуальних ресурсів, які забезпечують вибір людини;
- 2) цінностей, які визначають і мотивують вибір людини;
- 3) політичних та правових інститутів, які гарантують цей вибір [Inglehart, 2009].

При цьому теорія емансипаційного розвитку Рональда Інґлгарта є гуманістичною за своїм змістом. Він поставив людину у центр модернізаційних трансформацій. Зміни індивідуальних мотивацій, котрі, зливаючись, змінюють культуру, а відтак політику й суспільство, — ось головний механізм модернізації за Інґлгартом, який він досліджував усе життя.

Сутність теорії полягає в такому. Якщо соціально-економічні умови суспільства роблять життя людей достатньо безпечним, тобто немає загрози

померти від голоду, потерпати від злиднів чи збройних конфліктів, то в індивідів, що виростають за цих умов, формуються інші пріоритети [Inglehart, 2018; Inglehart, Welzel, 2005]. Тепер для них головною є не безпека, а самоактуалізація і свобода вибору. Іншими словами, за сприятливих умов змінюються базові цінності людей. Цей ціннісний перехід називали по-різному залежно від версії теорії, найчастіше — від матеріалістичних цінностей до постматеріалістичних або від цінностей виживання до цінностей самовираження чи емансипативних цінностей. Унаслідок цього змінюються масові переконання й поведінка у багатьох сферах — від сексуальної моралі, виховання дітей та мотивації до праці аж до поглядів на релігію, політику, війну та екологію. Зокрема, громадяни вимагають більшої участі в ухваленні політичних рішень, ширшого обсягу прав і більшої демократії загалом. Це спричиняється до змін у політичних та інших соціальних інститутах. Також люди просто стають щасливішими. Як писав сам Інглгарт, це широкий культурний зсув від надання найвищого пріоритету економічній і фізичній безпеці та підкоренню груповим нормам до наголосу на індивідуальній свободі обирати, як прожити власне життя [Inglehart, 2018: p. 2].

Головними причинами постматеріалістичного ціннісного зсуву, на думку Інглгарта, стали безпрецедентне масове зростання добробуту й тривала відсутність війни в Європі після 1945 року [Inglehart, 1977: p. 22]. У зростанні добробуту були важливими як економічне піднесення, так і певний перерозподіл його результатів через розвинену систему соціального захисту. Таким чином, нові покоління почали сприймати виживання, фізичну та економічну безпеку як належне. Р. Інглгарт також звертає увагу й на інші чинники, що сприяють *когнітивній мобілізації* індивідів: такі як технологічний розвиток, зміна комунікацій, зростання освіченості населення та зміна структури зайнятості з появою більшої кількості професій, де робітники повинні мати свободу для ухвалення власних рішень. Все це також стимулює прагнути до самореалізації.

Від покращення соціально-економічних умов через ціннісний зсув до трансформацій соціальних інститутів і політичного урядування — саме такою є послідовність змін у теорії модернізації Інглгарта. Нові інститути (наприклад, вільні вибори чи одностатеві союзи) не будуть стійкими, якщо відсутнє ціннісне підґрунтя їх масової підтримки. А цінності не зміняться, якщо не буде створено умов для екзистенційної безпеки.

З іншого боку, за Інглгартом, економічне зростання саме по собі не означає зміни політичних інститутів, у тому числі демократизації та прагнення свободи. В його моделі акцент зроблено на повільній зміні цінностей внаслідок збільшення економічних ресурсів і відповідного формування відчуття людьми екзистенційної безпеки, що може змінювати їхні життєві пріоритети. А вже цей зсув у мотивації дій людей створює тиск на наявні політичні інститути, який може приводити до підвищення їхньої ефективності та ступеня відкритості.

Важливо, що ціннісні зміни не є ані швидкими, ані незворотними. Вони відбуваються зі швидкістю заміщення поколінь. Базові цінності переважно засвоюються під час первинної соціалізації в дитинстві та юності, а потім практично

не змінюються, якщо дивитися в масштабах суспільства. Суспільство стає більш постматеріалістичним, коли молодші покоління, які виростили за умов більшої захищеності й вищого добробуту і сприймають їх за належне, приходять на зміну старшим. Для цього потрібно щонайменше кілька десятиріч спокійного життя. Наприклад, від досягнення високого рівня економічної та фізичної безпеки у західних суспільствах до готовності легалізації ними одноставних союзів минуло 40–50 років [Inglehart, Ponarin, Inglehart, 2017].

Якщо ж абсолютна чи відносна безпека знижується, то можливий зсув у протилежному напрямі. Так, зростання важливості цінностей виживання було емпірично зафіксовано для Росії 1990-х років після розпаду СРСР, який супроводжувався значним погіршенням матеріального становища та соціальної захищеності, зростанням аномії та рівня злочинності [Inglehart, 2018]. А глобальний підйом правого популізму в розвинених країнах пов'язаний із тим, що впродовж останніх тридцяти років зростала економічна нерівність, і безпеку дедалі менше сприймали як те, що буде завжди [Norris, Inglehart, 2019].

Результати соціалізації протягом певного періоду складно об'єктивно оцінити, але використання специфічних методів аналізу наявних даних, наприклад такого, як когортний аналіз, дало змогу довести існування латентного зсуву від традиційних матеріалістичних цінностей до емансипаційних постматеріалістичних цінностей між віковими когортами в Україні та інших постсоціалістичних суспільствах Центральної та Східної Європи впродовж 1990–2000-х років [Savelyev, 2016].

Разом із тим, диференціація ефектів історичного періоду та зміни поколінь засвідчила, що механізм соціалізації не є єдиним для пояснення стійкості тренду модернізації. Економічна скрута, неефективна соціальна політика і втрата відчуття впевненості населенням є підставами для швидкого посилення анти-модерних ціннісних орієнтацій.

Отже, модернізація не є необоротним процесом і нерозривно пов'язана з демодернізацією. Глобалізація, що значно пришвидшила цей процес та імперативно залучила периферійні суспільства й консервативні верстви населення, водночас спровокувала жорстку антимодернізаційну відповідь і піднесення архаїчних практик у різних формах [Савельєв, 2019].

Слід відзначити важливий момент в роботі Інґлгарта: його теорія, незважаючи на імпліцитну присутність метанаративу прогресу, а часом експліцитно виражені переконання автора, не є нормативним знанням. Це не ідеологічна або філософська конструкція.

Справді, сам Інґлгарт за своїми поглядами був безумовним демократом, лібералом і прогресистом і не приховував своїх переконань у книжках. Наприклад, він писав, що людині за визначенням притаманне прагнення свободи, що потрібно прагнути прогресу й людського розвитку [Inglehart, Welzel, 2005], і що для збереження цінностей самовираження потрібне зменшення економічного розшарування і запровадження безумовного доходу через державну політику [Inglehart, 2018]. Хоча Інґлгарт підкреслював, що встановлення і

підтримка демократичного режиму в конкретному суспільстві часто є складною чи взагалі неефективною справою, і хвилі демократизації можуть відкочуватися навспак, як це відбувається зараз, він був, утім, оптимістом у довготерміновій перспективі, вважаючи, що загалом світ рухається в бік більшої свободи.

Проте, якщо проаналізувати уважніше сутність його праць, від ліберально-прогресистської ідеології залишиться не так багато. Його міркування будуються навколо констатації положення про те, що коли люди виростають в умовах, де їм ніщо не загрожує, вони вимагають більше свободи. І для цього вони прагнуть змінити традиційні уявлення та усталений соціальний порядок. Поряд із тим, що це положення є всебічно обґрунтованим емпірично, його важко назвати зовсім новим. Але головне, що з ним можуть погодитися представники різних ідеологій, хіба що прихильники сильної руки та консерватори, на відміну від лібералів, дадуть цим закономірностям неґативну оцінку.

Дехто міг би навіть звинуватити Інґлгарта у схильності до позитивізму через залежність його висновків від емпіричного аналізу й статистичних моделей. Теорія Інґлгарта не могла б існувати без даних опитувань Всесвітнього дослідження цінностей (WVS), яке він започаткував. Він завжди враховував нові емпіричні дані та адаптував теорію відповідно до них.

Власне, її концептуальний розвиток нерозривно пов'язаний зі становленням глобального проекту дослідження цінностей і накопиченням емпіричної бази. Теорія «тихої революції», перша версія теорії модернізації [Inglehart, 1977], почалася з узагальнення даних опитувань у шести країнах-членах Європейської спільноти. Їх було проведено в 1970 і 1971 роках на замовлення Єврокомісії. Це були одні з перших порівняльних міжкраїнних опитувань. За два роки на цьому підґрунті почали проводити Євробарометр.

На початку 1980-х під керівництвом Р. Інґлгарта було зорганізовано європейське та світове дослідження цінностей (European Values Study (EVS) / World Values Survey (WVS)¹). З тих часів відповідні національно репрезентативні опитування проводилися приблизно щоп'ять років у межах WVS і трохи рідше для EVS, а до проекту залучалися дослідники з дедалі більшої кількості країн. Наразі проводиться сьома хвиля світового дослідження цінностей 2017–2021 років. У цей самий час завершується п'ята хвиля європейського дослідження. WVS/EVS залишається найбільшим і найтривалішим опитувальним дослідженням у світі. Дані, зібрані впродовж 40 років, охоплюють 120 країн, де проживає 94,5% населення світу². Хоча зрозуміло, що більшість країн доєдналися відносно недавно і не мають настільки тривалих часових рядів, як, наприклад, Франція чи Велика Британія, масштаб все одно вражає. Окремо слід зазначити, що навколо цього проекту сформувалася велика спільнота дослідників, які написали сотні наукових розвідок, було створено асоціацію (*World Values Survey*

1 Докладну інформацію про ці дослідницькі проекти, документацію, результати та посилання на масиви даних можна знайти на вебсайтах: <https://europeanvaluesstudy.eu/> та <https://www.worldvaluessurvey.org/> відповідно.

2 Інформація із сайту: <https://www.worldvaluessurvey.org/>

Association), яку теж впродовж тривалого часу очолював Інглгарт. Слід згадати ще один неочевидний момент. Сьогодні крос-національними опитуваннями мало кого здивуєш. Існує багато міжнародних дослідницьких проєктів у сфері не тільки соціології чи політичної науки, а й, наприклад, громадського здоров'я. Але колись такі дані якщо й існували, то лише для кількох західних країн. Інглгарт стояв у витоків методології проведення та організації крос-національних опитувань взагалі. Одним словом, він заслуговував би на добру пам'ять за одну лише науково-організаційну діяльність, навіть якби не створив теорію модернізації.

Якщо визначати місце теорії модернізації Р. Інглгарта, то вона належить до шерегу наукових теорій розвитку людських суспільств, які пропонує, наприклад історична макросоціологія та інституційна економіка. Такого роду теорії завжди мають обмеження, викликають безліч критики, суперечок та звинувачень у наявності неврахованих деталей. Крім того, ці теорії часто конфліктують між собою. Проте ці теорії — найкращий доступний нам спосіб окинути оком людство й бодай якось зрозуміти, звідки й куди воно рухається. І доробок Р. Інглгарта посідає серед них достойне місце.

Теорія Інглгарта є привабливою через свою продуманість, логічність, історизм, зв'язок з величезним масивом даних і спрямованість на краще майбутнє людства. Але чи працює його теорія для всіх суспільств? Чи працює вона для України?

Відповідь на це питання не є простою.

Інглгарт та його послідовники, спираючись на ретельний емпіричний аналіз, були переконані, що модернізація довела свою універсальність, і зсув у цінностях пояснює понад половину варіації рівня демократії у 52 країнах [Inglehart, 2009].

Утім, не слід забувати, що цей висновок було отримано на підставі статистичного моделювання в межах наглядного (або кореляційного) дизайну дослідження, за допомоги якого неможливо безпосередньо викрити причинно-наслідковий зв'язок. Для більш переконливої відповіді потрібне застосування моделей «природного експерименту», які враховують проблему ендогенності й, відповідно, дають можливість коректно оцінити ефекти змін цінностей. Події останніх десятиліть дають змогу це зробити, оскільки цілі країни та регіони опиняються саме в таких ситуаціях, які не можна було б створити штучно (наприклад, глобальна фінансова криза, пандемія тощо).

Методологічна перспектива подальшої перевірки теорії модернізації полягає саме у зверненні до більш складних дослідницьких дизайнів. Але для цього потрібна одна жорстка умова — необхідно продовжувати збирати дані. Без даних можна скільки завгодно робити припущення і сперечатися про теорію Інглгарта та її альтернативи. Дуже добре, що Україна, хоча й із великими труднощами, залишається у проєкті Всесвітнього дослідження цінностей, і 2020 року відбулася чергова сьома хвиля.

Упродовж 25 років спостережень в Україні не відбулося значного поширення цінностей самовираження. Це емпіричний факт. Навіть з урахуванням даних 2020 року, які містять першу пост-Євромайданну хвилю дослідження. На останній версії мапи Інглгарта–Вельцеля (рис. 1) ми бачимо, що Україна розміщена в тому самому лівому верхньому кутку, що й раніше: поруч з Росією та іншими православно-пострадянськими країнами, далеко від країн Західної Європи.

The Inglehart-Welzel World Cultural Map (2020)

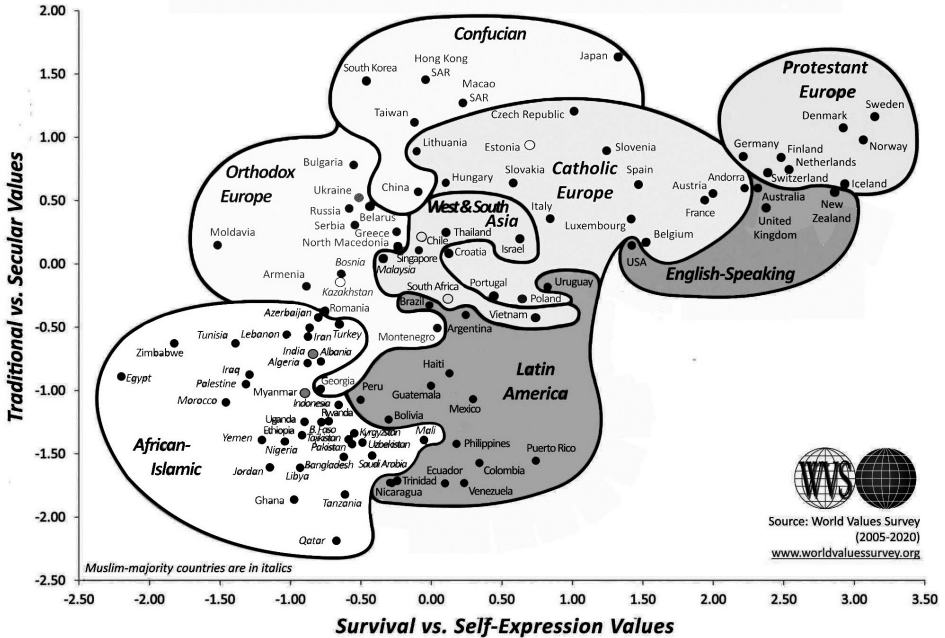

Рис. 1. Культурна карта світу Інглгарта–Вельцеля (попередні дані 2020 року)
Джерело: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

Динаміка показує в найкращому разі занадто повільний рух. Якщо у 1996-му факторне значення цінностей самовираження для України дорівнювало $-1,3^1$, то в 2006 році $-1,1$, у 2011 $-1,2$; певний стрибок маємо станом на 2020 рік, а саме $-0,4$. Цей показник схожий на те, що було в Італії чи Іспанії 1981 року ($-0,5$ і $-0,4$ відповідно). Вже під час хвилі 1990 року обидві країни мають додатне значення індикатора. А, наприклад, для Нідерландів показник цінностей самовираження ще 1981 року становив $0,9$. При цьому показники останньої хвилі, яка в цих країнах відбулася у 2017–2018 роках, дорівнюють $0,8$, $1,4$ і $2,5$ відповідно. Якщо ж порівнювати з найближчими сусідами, то для Польщі цей показник дорівнював $-0,9$ у 1990 році та $0,6$ у 2017-му, а для Росії $-0,9$ та $-0,6$ відповідно. Іншими словами, ціннісний зсув в Україні за останні десять років явно є недостатнім,

1 Усі цифри, наведені в цьому абзаці, взято на сайті WVS за посиланням: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.sp?ID=428> станом на 11 липня 2021 року.

щоб наблизитися за цінностями до західноєвропейських країн, які теж не стоять на місці.

Причина полягає в тому, що умови для процвітання і безпеки, що є потрібними для виховання цінностей самовираження, погіршилися навіть у Європі, а про Україну годі й говорити. *Славне тридцятиріччя* давно минуло. Економіки західних країн давно вже не зростають такими темпами, щоб одночасно забезпечити державу загального добробуту. Можливо, проривні інновації зможуть перезапустити економічне зростання, але поки цього не відбувається. Натомість зростає економічна нерівність. Глобальна пандемія коронавірусу (ймовірно, не остання) не додає відчуття безпеки, навіть якщо не враховувати її руйнівних наслідків для економіки.

Україна залишається однією з найбідніших економік Європи¹, і поки немає підстав очікувати її бурхливого розвитку. Ми також залишаємося вразливими з епідеміологічної точки зору і з огляду на економічні наслідки COVID-19 та інших потенційних епідемій. Важливим негативним чинником є гібридна війна з Росією, можливість завершення якої є невизначеною. В термінах теорії Інглгарта, такі умови мають відтворювати у більшості громадян підвищену потребу в екзистенційній безпеці, а не в самоактуалізації.

Урок теорії Інглгарта для України полягає в тому, що починати потрібно все одно з економічного розвитку. Ціннісні зміни та демократизація будуть стійкішими, якщо спиратимуться на безпеку й добробут. Потрібне стабільне збільшення ВВП на душу населення впродовж щонайменше одного покоління, для чого доведеться змінювати структуру економіки з сировинної на більш технологічну та інноваційну, що поряд з іншим вимагатиме іншого ринку праці та змін у системі освіти. По суті, першою чергою необхідна економічна модернізація, яка виведе Україну до числа передових економік світу. Що саме по собі історично є нетривіальним завданням без готових рецептів і вимагає багато часу навіть у випадку «економічного дива».

Слід зауважити: хоча теорія модернізації Інглгарта та теорії економічного зростання підводять до стратегічно однакових висновків, це зовсім не означає, що їх між собою легко поєднати. Мозковий штурм групи інтелектуалів, прикладом результату якого є документ Несторівської групи «Візія України-2025: Договір гідності заради сталого розвитку» [Несторівська група, 2015], варто визнати недостатнім для цього. Цей маніфест базується передусім на еkleктичному поєднанні ідей Інглгарта та інституціоналістської теорії Норта, Воліса та Вайнгеста [Вайнгест, Волліс, Норт, 2017] про обмежені й відкриті порядки доступу. Але на теоретичному рівні вони не зовсім пасують одна до одної. Це є проявом загальної проблеми різного філософсько-методологічного підґрунтя економічних наук і соціальних наук про культуру, внаслідок чого культура і цінності досі недостатньо вписуються в економічні пояснювальні моделі [Бёгельсдейк, Маселанд, 2016].

Еkleктичне поєднання не описує цілісний механізм соціальних трансформацій. Деякі інституціоналістські теорії можуть навіть суперечити теорії Інгл-

1 За оцінкою ВВП за паритетом купівельної спроможності див.: [IMF, 2021].

гарта. Так, Аджемоглу і Робінсон доводять, що культура є в найкращому разі другорядним чинником для розвитку, а визначальними є радше політичні інститути [Аджемоглу, Робінсон, 2016]. Ефективне поєднання ідей Інглгарта й сучасної інституційної економіки залишається фундаментальним викликом для тих, хто хоче прив'язати ціннісні зміни до соціально-економічного розвитку настільки, щоб мати можливість розробляти рекомендації та програми реформ. Поки що на такого роду розробки теорія Інглгарта, наскільки можна судити, ніяк не вплинула.

Однією з передумов теоретичної роботи є популяризація ідей Інглгарта не тільки серед соціологів і політологів, а й серед ширшого інтелектуального загалу. Разом із тим популяризація не має супроводжуватися вульгаризацією. Потрібно визнати вагому роль історика Ярослава Грицака та експерта Євгена Глібовицького у поширенні ідей теорії модернізації в Україні [Несторівська група, 2015]. Проте часом складалося враження занадто спрощених і оптимістичних висновків, зокрема, про достатню поширеність цінностей самовираження у суспільстві, здатність Революції Гідності трансформувати цей зсув у зміни політичних інститутів та автономність указаних трансформацій від економічного розвитку, який залишає бажати кращого.

Звичайно, важко уникнути надмірного спрощення, якщо обмежуватись жанрами публіцистичних колонок і публічних виступів. Тому важливим завданням є переклад головних робіт Інглгарта і його колеґ українською мовою. Візьмемо, наприклад, книгу про культурну еволюцію [Inglehart, 2018], яка є його останньою спробою узагальнити свою теорію, чи трохи більш ранній, але в чомусь докладніший твір під назвою «Модернізація, зміни культури і демократія» [Inglehart, Welzel, 2005] або ж актуальні приклади застосування теорії модернізації до релігійної динаміки у світі [Inglehart, 2021] чи до нинішньої хвилі популізму [Norris, Inglehart, 2019]. Книжки написано доступною мовою, з мінімумом таблиць і графіків, і тому вони можуть бути цікавими ширшій аудиторії.

Не слід забувати, що дані досліджень цінностей є важливими самі по собі безвідносно до теорії модернізації. Вони містять результати опитувань з широкого кола соціальних питань на підставі майже однакової анкети. Навіть якщо говорити лише про українське суспільство, є доступні дані EVS і WVS за 1996, 1999, 2006, 2008, 2011–2020 роки¹. Вони дають змогу як відстежувати динаміку всередині нашого суспільства, так і порівнювати його з іншими. Це готові масиви даних у відкритому доступі, які можна брати й використовувати для тестування власних наукових гіпотез та/або навчальних завдань.

Нарешті, важливими можуть виявитися не тільки теорія модернізації, методи та дані дослідження цінностей, а й сам Рональд Інглгарт як рольова модель вченого, теоретика й організатора: як він волею долі опинився біля витоків порівняльних опитувань, прозирнув патерни глобальних змін, котрі тільки-но вимальовувалися, і зробив із цього проєкт на все своє досить довге життя, за-

1 Слід відзначити вагому роль О. Балакіревої та очолюваних нею дослідницьких інституцій, які zorganizовували збирання даних в Україні майже для всіх хвиль дослідження.

лишаючись при тому в межах наукової методології й наукового етосу. Його життя було присвячено задоволенню вищої потреби самоактуалізації, поширення якої світом він передбачав і щиро бажав цього.

Коли починаєш ретельно розглядати концепцію Інґлгарта, вона виявляється не зовсім тим, чим здається спочатку. Теорія соціетальної модернізації, в центрі якої людина та її потреби. Метанаратив про розвиток всього людства із наголосом на унікальній комбінації обставин, завдяки яким уможливився цей розвиток, і досить обережним обговоренням того, що буде після. Прогресизм без надмірного оптимізму, який застерігає про ймовірний розворот навспак. Ліберальна, нібито, теза, з якою, по факту, важко сперечатися консерваторам. Такі парадокси виникають через контраст першого враження про теорію Інґлгарта як пряомолінійну й навіть примітивну з її справжнім змістом.

Це ознака справді наукової теорії: можливість бути стисло вираженою в одній простій ідеї та водночас її незвідність до ідеологеми. Іронічно, що проголошення «краху метанаративів» цілком вкладається в теорію модернізації Інґлгарта. Чим науковий авторитет кращий за інші інстанції влади, якщо сприймати його некритично? Напевно, в цьому вся справа. Теорія модернізації не намагається ствердити історичний прогрес та невідворотність свободи як те, що буцімто пояснює всі зміни. Вона лише підсумовує результати півстоліття сумлінного спостереження деяких глобальних патернів і того ж таки півстоліття обговорення цих спостережень. Це єдиний шлях, яким наукові результати можуть здобути авторитет, що завжди залишається відкритим до критики.

Рональд Інґлгарт мав тихий лагідний голос, якого він ніколи не підвищував. Він ніколи не пророкував і не нав'язував свою концепцію. Проте, коли треба було, він міг довго і детально її пояснювати, слухати й відповідати на коментарі. Приблизно таким голосом продовжує промовляти до нас його теорія.

Інґлгарт пішов від нас, але залишив по собі те, що живе надалі. Теорію, яку можна розвивати чи заперечувати. Унікальний масив даних про людство, яким можна користуватися для дослідження широкого кола тем. Спільноту дослідників з усього світу, яка далі розвиватиме його проєкт із дослідження цінностей. Біографію, що слугує прикладом. Навряд чи вчений може бажати кращої спадщини після себе.

Джерела

Аджемоглу, Д., Робінсон Дж. (2016). Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності; пер. з англ. О. Дем'янчука. S.I.: Наш формат.

Бёгельсдейк, Ш., Маселанд, Р. (2016). Культура в экономической науке: история, методологические рассуждения и области практического применения в современности; пер. с англ. Н. В. Автономовой; науч. ред. В. С. Автономов. М.: Изд-во Института Гайдара.

Несторівська група (2015). Візія України-2025: Договір гідності заради сталого розвитку. Одержано з: <https://zbruc.eu/node/33017>

- Норт, Д., Волліс, Дж., Вайнгест, Б. (2017). Насильство та суспільні порядки: Основні чинники, які вплинули на хід історії. пер. з англ. Т. Цимбала. S.l.: Наш формат.
- Савельєв, Ю. Б. (2019). Інклюзивна модернізація і суперечності ціннісних змін у країнах Східної Європи у 1990–2000-х роках. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 70–97. Одержано з: <https://doi.org/10.15407/sociology2019.02.070>
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., Yared, P. (2009). Reevaluating the modernization hypothesis. *Journal of Monetary Economics*, 56, 8, 1043–1058.
- Eisenstadt, S. N. (2000). Multiple Modernities. *Daedalus*, 129, 1, 1–29.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2009). How Development Leads to Democracy: What We Know about Modernization Today. *Foreign Affairs*, 8, 2, 33–41.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2018) *Cultural Evolution: People's Motivations Are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (2021). *Religion's Sudden Decline: What's Causing it, and What Comes Next?* Oxford University Press.
- Inglehart, R., Ponarin, E., R. C. Inglehart (2017). Cultural Change, Slow and Fast: The Distinctive Trajectory of Norms Governing Gender Equality and Sexual Orientation. *Social Forces*, 95(4): 1313–1340.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
- Inkeles, A. (1969). Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries. *American Journal of Sociology*, 75, 2, 208–225.
- International Monetary Fund (2021). *World Economic Outlook Database*, April 2021. Retrieved from: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WEO/WEO-Database/2021/WEO-Apr2021all.ashx>
- Kim, H., Grofman, B. (2019). The Political Science 400: With Citation Counts by Cohort, Gender, and Subfield. *PS: Political Science, Politics*, 52(2), 296–311. doi:10.1017/S1049096518001786
- Lipset, S. M. (1959). *Social mobility in industrial society*. Berkeley: University of California Press.
- Liotard, J-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota Press, 1984.
- Norris, P., Inglehart, R. (2019) *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.
- Moore B. J. (1966). *Social origins of Dictatorship and Democracy*. Boston: Beacon Press, 1966.
- Savelyev Yu. (2016). Decomposition of Value Change in European Societies in 1995–2008: Test of Modernization Model and Socialization Hypothesis. *Sociología*, 48, 3, 267–289.
- World Values Survey (2021). Remembering Ronald Inglehart, the Founding President of the World Values Survey Association. Retrieved from: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNews-Show.sp?ID=441>

Отримано 09. 07. 2021

References

- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J., Yared, P. (2009). Reevaluating the modernization hypothesis. *Journal of Monetary Economics*, 56, 8, 1043–1058.
- Eisenstadt, S. N. (2000). Multiple Modernities. *Daedalus*, 129, 1, 1–29.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2009). How Development Leads to Democracy: What We Know about Modernization Today. *Foreign Affairs*, 8, 2, 33–41.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press.

Inglehart, R. (2018) *Cultural Evolution: People's Motivations Are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge University Press.

Inglehart, R. (2021). *Religion's Sudden Decline: What's Causing it, and What Comes Next?* Oxford University Press.

Inglehart, R., Ponarin, E., R. C. Inglehart (2017). Cultural Change, Slow and Fast: The Distinctive Trajectory of Norms Governing Gender Equality and Sexual Orientation. *Social Forces*, 95(4): 1313–1340.

Inglehart, R., Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.

Inkeles, A. (1969). Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries. *American Journal of Sociology*, 75, 2, 208–225.

International Monetary Fund (2021). *World Economic Outlook Database*, April 2021. Retrieved from: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WEO/WEO-Database/2021/WEO-Apr2021all.ashx>

Kim, H., Grofman, B. (2019). The Political Science 400: With Citation Counts by Cohort, Gender, and Subfield. *PS: Political Science, Politics*, 52(2), 296–311. doi: 10.1017/S1049096518001786

Lipset, S. M. (1959). *Social mobility in industrial society*. Berkeley: University of California Press.

Lytard, J-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota Press, 1984.

Norris, P., Inglehart, R. (2019) *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.

Moore B. J. (1966). *Social origins of Dictatorship and Democracy*. Boston: Beacon Press, 1966.

Savelyev Yu. (2016). Decomposition of Value Change in European Societies in 1995–2008: Test of Modernization Model and Socialization Hypothesis. *Sociología*, 48, 3, 267–289.

World Values Survey (2021). Remembering Ronald Inglehart, the Founding President of the World Values Survey Association. — Retrieved at: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNews>Show.jsp?ID=441>

Acemoglu, D., Robinson, J. (2016). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. [In Ukrainian]. Nash Format. [=Аджемоглу Робінсон 2016]

Beugelsdijk, S., Maseland, R. (2016). *Culture in Economics: History, Methodological Reflections and Contemporary Applications*. [In Russian]. Moscow: Gaidar Institute Publishing House. [=Бёгельсдейк Маселанд 2016]

North, D., Wallis, J., Weingast B. (2017). *Violence and Social Orders: A conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. [in Ukrianinan]. Nash Format. [=Норт Волліс Вайнгерст 2017]

Nestorian Group (2015). *Vision of Ukraine–2025: A Treaty of Dignity for a Sustainable Development*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://zbruc.eu/node/33017> [=Несторівська група 2015]

Savelyev Yu. (2019). Inclusive Modernization and Contradictions of Value Changes in Eastern European Countries in 1990–2000-th. [In Ukrainian] *Sotsiologia: Teoria, Metody, Marketing*, 2, 70–97. <https://doi.org/10.15407/sociology2019.02.070> [=Савельєв 2019].

Received 09. 07. 2021

ЮРІЙ САВЕЛЬЄВ, ОЛЕКСІЙ ШЕСТАКОВСЬКИЙ

Людина епохи модернізації: значення теорії Рональда Інглгарта для соціальних наук

8 травня 2021 року від нас пішов видатний політичний вчений Рональд Інглгарт. У статті робиться спроба віддати йому належне як вченому та людині, розповідаючи про його теорію та її значення. Автори наголошують, що центральною для нього була ідея соціокультурної

модернізації. Гуманістичність його теорії полягає передусім у тому, що людина, а саме зміна її мотивацій, є серцевиною глобальних модернізаційних трансформацій. Стисло викладається сутність теорії модернізації Інглгарта: від зміни соціально-економічних умов і зростання безпеки до зсуву у базових цінностях індивідів і до розширення свободи вибору і її інституційного закріплення. Зазначається, що, хоча сам Інглгарт був лібералом і прогресистом, його теорія є саме науковою, а не нормативним знанням чи ідеологічною концепцією. Її тези були багаторазово перевірені на найбільшому масиві даних опитувань у світі, Світовому та Європейському дослідженнях цінностей. Віддається належне науково-організаторським заслугам Р. Інглгарта, який організував і довгий час координував цей дослідницький проект і велику спільноту навколо нього. Автори вважають, що місце теорії Інглгарта — серед інших наукових теорій глобального розвитку, які можна знайти в історичній макросоціології чи інституційній економіці. Робиться спроба винести уроки для України з теорії Р. Інглгарта. Зазначається, що Україна не продемонструвала значного зсуву у бік цінностей самовираження, а об'єктивні умови для цього наразі є несприятливими. Для цього фактично потрібне «економічне диво» і тривалий мир. З концептуальної точки зору потрібним є несуперечливе поєднання теорії модернізації з економічним інституціоналізмом. Також актуальними для України є переклад і популяризація праць Р. Інглгарта й ширше використання даних його досліджень цінностей. Зрештою, сам Інглгарт теж заслуговує на те, щоб бути для нас рольовою моделлю науковця.

Ключові слова: Рональд Інглгарт, цінності, модернізація, соціальна теорія, Україна

ЮРИЙ САВЕЛЬЕВ, АЛЕКСЕЙ ШЕСТАКОВСКИЙ

Человек эпохи модернизации: значение теории Рональда Инглгарта для социальных наук

8 мая 2021 года от нас ушел выдающийся политический учёный Рональд Инглхарт. В статье делается попытка отдать ему должное как учёному и человеку с помощью рассказа о его теории и её значении. Авторы подчёркивают, что центральной для него была идея социокультурной модернизации. Гуманизм его теории состоит прежде всего в том, что человек, а именно изменения в его мотивациях, являются сердцевинной глобальных модернизационных трансформаций. Сжато излагается суть теории модернизации Инглгарта: от изменения социально-экономических условий и повышения безопасности до сдвига базовых ценностей индивидов и до расширения свободы выбора и её институционального закрепления. Указывается, что хотя сам Инглхарт был либералом и прогрессистом, его теория является именно научной, а не нормативным знанием или идеологической концепцией. Её тезисы были многократно протестированы на самом большом массиве данных опросов в мире, Мировом и Европейском исследованиях ценностей. Отдаётся должное научно-организационным заслугам Р. Инглгарта, который организовал и долгое время координировал этот исследовательский проект и большое сообщество вокруг него. Авторы считают, что место теории Инглгарта — среди других научных теорий глобального развития, которые можно найти в исторической макросоциологии или институциональной экономике. Делается попытка вынести из теории Р. Инглгарта уроки для Украины. Указывается, что Украина не продемонстрировала значительного сдвига в сторону ценностей самовыражения, а объективные условия для этого на данный момент неблагоприятны. Для этого фактически нужно «экономическое чудо» и долгий мир. С концептуальной точки зрения есть потребность в непротиворечивом сочетании теории модернизации с экономическим институционализмом. Также актуальными для Украины являются перевод и популяризация работ Р. Инглгарта и более широкое использование данных его исследований ценностей. Наконец, сам Инглхарт также заслуживает того, чтобы быть для нас ролевой моделью учёного.

Ключевые слова: Рональд Инглхарт, ценности, модернизация, социальная теория, Украина

YURIY SAVELYEV, OLEKSII SHESTAKOVSKIY

Modernization man: the significance of Ronald Inglehart's theory for the social sciences

Ronald Inglehart, an outstanding political scientist, passed on May 8, 2021. This article attempts to pay tribute to him as a scholar and a person by narration of his theory and its significance. The authors emphasize that the idea of sociocultural modernization was central for him. His theory's humanism is that a human and their motivational changes become a core of global modernization transformation. A concise account of Inglehart modernization theory is given from changes of social economic conditions and security to basic values shift to increase in freedom of choice and its institutional consolidation. Noted that despite of Inglehart being liberal and progressist, his theory is just scientific, but not a normative knowledge or an ideological conception. Its propositions have been tested multiple times with the data from the largest survey project ever, World Values Survey together with European Values Study. We recognize organizational merits of Inglehart who established and coordinated this survey project and a big community around it for a long time. We consider the place of his theory to be among other academic theories of global development like those in historical macrosociology and institutional economy. An attempt is made to learn lessons for Ukraine from Inglehart theory. Ukraine has not demonstrated a considerable shift to self-expression values, and objective conditions for it are unfavorable at the moment. In fact, an «economic miracle» and a long peace are needed for this. Conceptually, a coherent integration of the modernization theory and economic institutionalism is needed. Translation and popularization of Inglehart's work, as well as wider usage of data from values surveys remain topical for Ukraine. After all, Ronald Inglehart himself deserves to be a scientist role model for us.

Keywords: Ronald Inglehart, values, modernization, social theory, Ukraine